

ГУМАНИСТИК МОТИВАЦИЯ ЖӘНЕ МОРАЛЬДЫҚ ОСАЛДЫҚ: БАЛАЛАР ФИЛОСОФИЯСЫ ТҰРҒЫСЫНАН СЫНИ ТАЛДАУ

Г.Б. Нұрадин¹, А.Е.Аккулиева^{1,2}, Ж.Н.Бекенова²

АНДАТПА

Адамзат тарихындағы «көмек көрсету», «жақсылық жасау» сынды гуманистік қызметтер қоғам тарапынан әрдайым адамгершілік биіктік ретінде бағаланады. Алайда бүгінгі күні адамның жақсылық жасау ниетінің этикалық нормалары бұзылып манипуляция нысанына айналды. Заманауи философиялық мәселелерді зерттеу аясында гуманистік мотивацияның демотивациялық парадокске айналып кету қауіпі сөйіс үшін оның этикалық негіздерін қайта қарау қажеттілігі бар.

Мақалада балалар моральдық осал топтың негізі ретінде зерттеу нысанына айналды. «Мотивациядан-Манипуляцияға» трансформациясы балалар этикасы үшін шешілмеген философиялық дилемма. Бұл мәселе отандық философияда мүлдем зерттелмеген, әлемдік ғылымда да жүйелі талдау нысанына айналмаған. Мақала авторларының зерттеушілік позициясы практикалық философия тұрғысынан балалардағы гуманистік мотивацияны манипуляциядан қорғаудың этикалық негізін қалыптастыру мүмкіндіктерін қарастыру. Себебі қазіргі қоғамдық кеңістікте балалардың жақсылық жасау ниетін кері пайдалану үрдісі күшейіп, балалардың бейтаныс адамдарға деген табиғи эмпатиясы мен жақсылық жасауға деген ұмтылысы өзіндік қорғаныс аймағын қалыптастырып үлгермеген ересектер үшін қорқыныш сезімін басқаруды күрделендіріп отыр.

Отандық ғылыми-философиялық зерттеу контекстінде балалар этикасындағы «гуманистік мотивация», «моральдық осалдық», «сыни эмпатия» ұғымдарына алғаш рет дербес категория ретіндегі тұжырымдау талпынысы жасалады. Бұл талпыныс балалар этикасындағы гуманистік мотивацияны манипуляциядан қорғаудың философиялық негізін қалыптастыруға практикалық серпін беруі мүмкін. Мақаладағы жаңа серпіннің әдіснамалық классикалық негізін Аристотельдің фронеизісі ілімі, Канттың деонтологиялық этикасы, Абай мен Фарабидің шығыс және қазақ философиялық дәстүріндегі адамгершілік этикасы ілімдері құраса, заманауи әдіснамалық негізін М.Липманның балалар философиясы (Р4С) тұжырымдамасы, Ш.Козннің манипуляция этикасы т.б. құрайды.

Түйін сөздер: гуманистік мотивация, моральдық осалдық, манипуляция этикасы, балалар философиясы, практикалық философия, сыни эмпатия, фронеизіс.

¹М.Х.Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз, Қазақстан

²Әл Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Автор-корреспондент:
А.Е.Аккулиева,
akkulieva_asiya@mail.ru

Сілтеме:
Нұрадин Г.Б., Аккулиева А.Е., Бекенов Ж.Н. Гуманистік мотивация және моральдық осалдық: балалар философиясы тұрғысынан сыни талдау // Адам әлемі. – 2026. – Т. 28. – №4(110). – Б. 38-49. – DOI: 10.48010/zeth2d03

Ашық қолжетімділік
© Автор(лар), 2026
Бұл ашық қолжетімді мақала Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) лицензиясының талаптарына сәйкес таратылады.
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Редакцияға түсті: 08/06/2026
Қабылданды: 27/08/2026
Онлайн жарияланды: 30/10/2026

Гуманистическая мотивация и моральная уязвимость: критический анализ с точки зрения детской философии

Аннотация. Гуманистические услуги в истории человечества, такие как «оказание помощи», «творение добра», всегда оцениваются обществом как моральное возвышение. Однако сегодня этические нормы желания человека творить добро нарушаются и становятся предметом манипуляций. В рамках изучения современных философских проблем существует необходимость пересмотра этических основ гуманистической мотивации, чтобы развезть угрозу превращения ее в демотивирующий парадокс.

В статье дети стали объектом изучения как основа морально уязвимой группы. Трансформация "от мотивации к манипуляциям" - это нерешенная философская дилемма детской этики. Этот вопрос вообще не изучался в отечественной философии, не стал предметом системного анализа и в мировой науке. Исследовательская позиция авторов статьи рассмотреть возможность формирования этической основы защиты гуманистической мотивации у детей от манипуляций с позиций практической философии. Это связано с тем, что в современном общественном пространстве усиливается тенденция к обратному использованию желания детей делать добро, а естественное сочувствие детей к незнакомцам и желание делать добро усложняют управление чувством страха для взрослых, которые еще не сформировали свою собственную защитную зону.

В контексте отечественного научно-философского исследования впервые делается попытка концептуализации понятий «гуманистическая мотивация», «моральная уязвимость», «критическая эмпатия» в детской этике как самостоятельной категории. Это стремление может дать практический толчок к формированию философской основы защиты гуманистической мотивации в детской этике от манипуляций. Методологическую классическую основу нового импульса в статье составляют учение Аристотеля о фронезисе, деонтологическая этика Канта, нравственная этика Абая и Фараби в восточных и казахских философских традициях, современную методологическую основу составляют концепция детской философии (РџС) М. Липмана, этика манипуляции Ш. Козна и др.

Ключевые слова: гуманистическая мотивация, моральная уязвимость, этика манипуляции, детская философия, практическая философия, критическая эмпатия, фронтезис.

Humanistic Motivation and Moral Vulnerability: a Critical Analysis from the Perspective of Children's Philosophy

Abstract. Humanistic acts throughout the history of mankind, such as "helping others", "doing good", have always been valued by society as expression of moral elevation. However, today, the ethical principles underlying a person's desire to do good are being undermined and become the subject of manipulation. In the context of contemporary philosophical inquiry, there is a need to review the ethical foundations of humanistic motivation in order to address the risk of its transformation into a demotivating paradox.

In the article, children were selected as a object of study because they constitute a morally vulnerable group. The transformation "from motivation to manipulation" is an unresolved philosophical dilemma in children's ethics. This issue has not been studied in Russian philosophy, nor has it become the subject of systematic analysis in international scholarship. The author's research position is to examine the possibilities of forming an ethical basis for protecting children's humanistic motivation from manipulation from the standpoint of practical philosophy. This is due to the fact that, in modern public spaces, there is an increasing tendency to exploit children's desire to do good, while their natural empathy for strangers and desire to do good make it difficult for adults to manage their fears, especially when children have not yet developed their own protective boundaries.

Within Russian philosophical scholarship, an attempt is being made for the first time to conceptualize the terms of "humanistic motivation", "moral vulnerability", and "critical empathy" in children's ethics as an independent analytical category. This attempt may provide practical impetus to the formation of a philosophical basis for protecting humanistic motivation from manipulation in children's ethics. The classical methodological foundation of the article consists of Aristotle's doctrine of phronesis, Kant's deontological ethics, the moral philosophy of Abai and al-Farabi in the eastern and Kazakh philosophical traditions, the modern methodological foundation draws on M. Lipman's concept of Philosophy for Children (PџC) and Sh. Cohen's work on the ethics of manipulation, among others.

Keywords: Humanistic Motivation, Moral Vulnerability, Ethics of Manipulation, Children's Philosophy, Practical Philosophy, Critical Empathy, Fronthesis.

Kipicne

Адам баласының жаратылысындағы жақсылық жасауға, көмек беруге, қиналған жанға қол ұшын созуға деген адамгершіліктік ұмтылысы дін, мәдениет, өнер сынды алып рухани кешенді қалыптастырған ең ежелгі әрі ең биік қасиет ретінде дәріптелген. ХХІ ғасырдың екінші ширегіндегі төртінші өндірістік революциядан (4.0) бесінші өндірістік революцияға (5.0) өту кезіндегі қоғамдық кеңістікте мүлдем өзгеше үрдіс байқалуда. Әуежайда, көшеде, қоғамдық орындарда бейтаныс адамдарға көмек көрсетуге ұмтылғандар жақсылық жасау ниетінің кесірінен алаяқтық пен манипуляцияның құрбанына айналуға. Бұл - жай қылмыстық мәселе емес, бұл - терең этикалық парадокс: адам неғұрлым жақсы болса, соғұрлым осал болады. Бұл құбылыс құндылықтардың инверсиясы ретінде сипатталады: көмек көрсету ниеті бірқатар жағдайда өзінің қарама-қарсы нәтижесіне ұласады (жақсылықтан→жамандыққа, әділ-

діктен→әділетсіздікке, қамқорлықтан→қауіпке, қайырымдылықтан→қатігездікке, сенімнен→сенімсіздікке, ұмтылудан→тартынуға, шындықтан→өтірікке, батылдықтан→осалдыққа).

Бүгінгі әлемнің алаяқтық пен манипуляцияның негізгі механизмі - адамның жақсылық жасауға деген табиғи ұмтылысын пайдалану. АҚШ-тың Федералдық тергеу бюросы 2024 жылы алаяқтықтан болған шығын рекордтық деңгейге жеткенін жариялады. Жылдық шығын 2023 жылмен салыстырғанда 33 пайызға өсіп, 16,6 миллиард долларға жеткен. Бұл сандардың артында бір ғана «психологиялық механизм» - бейтаныс адаммен сенімге негізделген байланыс орнатып, оның жомарттығы мен жанашырлығын пайдалану. Жаһандық деңгейде интернет-алақтық желілері 2023 жылы бүкіл әлемде 25-64 миллиард доллар табыс тапқан. Бұл тек экономикалық шығын емес, бұл қоғамдық сенімнің іргелі дағдарысы.

БҰҰ-ның 2025 жылғы Әлемдік әлеуметтік баяндамасы әлем халықының 60 пайызы

өз өміріне қанағатсыз екенін, сенім мен әлеуметтік байланыстың эрозиясы қоғамды тұрақсыздандырып отырғанын атап өткен. Ең үлкен парадокс: адамдар жәбір көрген сайын жақсылық жасаудан тартынады, қоғамдық алаңда бейтаныс адамға қол ұшын созуға қорқады, бұл шын мәнінде нағыз көмек қажет адамға дер кезінде қол ұшын бермей сағын сындыру, өзгелерден күдер үзуге, көптің ішінде өзін жалғыз сезінуге алып келу. Манипуляция жеке адамды ғана емес - бүкіл қоғамдық адамгершілік мәдениетін жояды.

Болашақты болжаушылар бұл үрдістің тереңдей беретінін ескертеді. Футурологтар жасанды интеллект пен цифрлық технологиялар манипуляцияның жаңа, күрделі түрлерін тудыратынын, ал адамның табиғи эмпатиясы мен жанашырлығы осы технологиялардың негізгі «шабуыл нүктесіне» айналатынын болжайды. Діни дәстүрлер де бұл қауіптен аулақ емес: ислам этикасы зерттеушілері адамның намысын қорғау мен зиян келтіруден сақтану принциптерінің, яғни дәстүрлі моральдық қорғаныш жүйесінің жаңа манипуляция түрлеріне қарсы тұру үшін жеткіліксіз болып қалуы мүмкін екеніне алаңдайды.

Гуманистік мотивация өз табиғатынан манипуляциялық трансформацияға ұшырады. Бұл парадокс тек ересектерге ғана тән емес. Мәселенің ең өткір тұсы - балаларға қатысты жағдай. Балалар - осы құбылыстың ең ауыр моральдық зардабын тартатын осал топ. Себебі баланың игілік ету ниеті ересектің ниетінен түбегейлі өзгеше. Бала әлеміндегі «көмектесу керек» деген сигнал күші аса жойқын, ол ересек адам сияқты жағдаятты сүзгіден өткізіп, эмоцияны тежеп, салдарын өлшеп, манипуляция белгілерін танып рефлексия жасауға мұрша бергізбейді, тікелей әрекет жасауға итермелейді. Кемелденбеген рефлексия баланың гуманистік мотивациясын моральдық осалдықтың қайнар көзіне айналдырады. Осыған орай, ЮНИСЕФ 2024 жылғы «Әлем балалары» баяндамасында балаларды 2050 жылға дейін қоршаған ортадан туындайтын тәуекелдерден қорғау үшін этикалық негізделген саясат қалыптастыру қажеттігін күн тәртібіне қойды.

Осы тұста маңызды зерттеу сұрағы туындайды: гуманистік мотивацияны жою немесе тежеу арқылы баланы қорғауға бола ма? Жауап - жоқ. Баланың игілік ету ниетін жою – оның адамгершілік табиғатын жою деген сөз.

Зерттеудің мақсаты - практикалық философия тұрғысынан балалардағы гуманистік мотивацияны манипуляциялық трансформациядан қорғаудың этикалық негізін қалыптастыру. Осы мақсатқа жету үшін мынадай міндеттер қойылады:

- гуманистік мотивацияның философиялық мазмұнын ашу;
- «моральдық осалдық» категориясын балалар этикасы аясында негіздеу;
- манипуляциялық трансформацияның механизмін сыни талдау;
- «сыни эмпатия» тұжырымдамасын ұсыну;

Мақаланың ғылыми өзектілігі бірнеше өлшемде айқындалады.

Біріншіден, әлеуметтік өзектілік. Әлемде және қазақ қоғамында гуманистік мотивацияны пайдалану арқылы жүзеге асырылатын манипуляция мен алаяқтықтың жиелеуіне байланысты қоғамдық сенімнің эрозиясы, адамгершіліктен безіну, «жақсылық жасама, зиян тигізесің» деген деструктивті тұжырымдаманың қалыптасуы, аса маңызды сан ғасырлық қазақы тәрбиенің тұтастығы сынға ілінді.

Екіншіден, педагогикалық өзектілік: балаларды манипуляциядан қорғаудың этикалық негіздері бүгінде отандық білім жүйесінде теориялық тұрғыдан қалыптаспаған.

Үшіншіден, философиялық өзектілік: «моральдық осалдық» ұғымы психологияда белгілі болғанмен, балалар этикасындағы дербес философиялық категория ретінде зерттелмеген.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы екі деңгейде айқындалады.

Бірінші деңгей - концептуалдық жаңалық: «моральдық осалдық» ұғымы балалар этикасындағы дербес философиялық категория ретінде негізделеді. Психологиядағы «осалдық» ұғымынан «моральдық осалдық» ұғымының айырмашылығы оның «патология» еместігінде, ол - адамгершіліктің табиғи, қажетті белгісі ретінде қаралады. Бұл - бала бойындағы жақсылыққа деген құштарлықтың философиялық баламасы.

Екінші деңгей - тұжырымдамалық жаңалық: «сыни эмпатия» тұжырымдамасы ұсынылады. Бұл тұжырымдама эмпатияны жою немесе тежеу емес, оны сыни рефлексиямен ұштастыру идеясына негізделген, яғни «сезу және терең ойлану» синтезі.

Мақаланың ғылыми базасы халықаралық және отандық дереккөздерге сүйенеді. Халықаралық деңгейде: манипуляцияның анықтамасы мен моральдық мәртебесін кешенді зерттеген ғалым Шломо Коэн (2025) «The Concept and Ethics of Manipulation» [1] еңбегі, ғылым мен технологияның, адам агенттілігінің осалдықтары, оларды пайдалану әдістері түсінігін арттыру манипуляциясының этикасын зерттеген Миша Вернер (2024) «Influencer-Centered Accounts of Manipulation» [2] ғылыми мақаласы, Манипуляцияның тұрмыстық белең алуын моральдық тұрғыдан сыни талдау жасаған Майкл Кленк (2024) өзінің «Ethics of Generative AI and Manipulation» [3]. Басылымдар Springer және Scopus сынды беделді индексіндегі еңбектер. Балалар философиясы бойынша: балалардың манипуляциядан өзін-өзі қорғауы тұжырымдамасын жасаған Францини Тибалдео (2023) [4], балалар бойындағы адамгершілік тәрбиенің қажеттілігін дәлелдеген Мендонса Д. және Франкен Фигейредо (2022) [5] - Springer монографиялары, моральдық осалдық теориясы бойынша Маккензи, Роджерс және Доддс (2014) [6] жинағы пайдаланылады. Отандық деңгейде: Е.Шермұхамбетов және т.б. (2024) [7] ұлттық бірегейлікке тигізер моральдың ықпалын зертте, Г.Барлыбаева және т.б. (2023) [8], адамгершілік туралы жазған және Н.Х.Калишева және т.б. (2012) [9] қазақ халқының философиялық ойлауындағы этика мәселесі бағытында жазылған еңбектер негізінде алынды.

Классикалық іргетас ретінде Аристотель суреттеген «фронезис», яғни практикалық даналық, Кантайтқан «практикалық парасат», М.Липман мен Э.Маргарет Шарптың «Р4С Балаларға арналған философия» бағдарламасы Әл-Фарабидің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» еңбегі мен Абай Құнанбайдың «Қара сөздері» пайдаланылады.

Әдіснама

Мақаланың теориялық-философиялық сипаты жоғары деңгейлі беделді басылымдарда жарық көрген халықаралық және отандық жариялымдардан тұрады. Кіріспеде көрсетілгендей мақаланың мақсат-міндеттерінің әдіснамалық негізін аналитикалық этика мен моральдық фило-

софия сынды практикалық философияның интердисциплинарлық тәсілі құрайды.

Мақалада гуманистік мотивацияның философиялық мазмұнын ашу «концептуалдық талдау» әдісі арқылы орындалып анықтамалар тұжырымдалады. Бұл әдіс аналитикалық философиядағы классикалық үлгіге сүйенеді, яғни «гуманистік мотивация» ұғымының қажетті және жеткілікті белгілері анықталып, ол «альтруизм», «просоциалдық мінез-құлық» және «моральдық агенттілік» ұғымдарынан ажыратылады. Мақаланың негізгі ұғымы болып табылатын «моральдық осалдық» категориясын «феноменологиялық дескрипция» әдісі арқылы балалар этикасы аясында негіздеу көзделді. Іргелі ғылыми әдістердің бірі «сыни дискурс-талдау» манипуляциялық трансформация механизмдерін ашу мақсатында қолданылады. «Сыни эмпатия» ұғымы «нормативтік конструктивизм» теориялық әдісі арқылы талданып тұжырымдалады. Мақаланың өзегі қазақ философиялық дәстүріндегі «адамгершілік» тұжырымының синтезі.

Дереккөздерді пайдалану туралы. Классикалық еңбектерге сілтеме жасау барысында «dual citation» (қос дәйексөз) тәсілі қолданылды: түпнұсқа тіліндегі дәйексөздер өз бетбелгісімен, ал мазмұндық талдау орыс тіліндегі аудармалар негізінде жүргізілді. Аударма нұсқаларының беттеу жүйесі түпнұсқамен сәйкес келмегендіктен, аталған дереккөздерге басылым атауы ғана көрсетілді.

Негізгі бөлім

Гуманистік мотивация және моральдық осалдық: фронезистен практикалық этикаға дейін

Бұл бөлімше Аристотель, Кант, Әл-Фараби, Абай сынды ойшылдардың тұжырымдарын талқылайды, сол себепті мақаланың классикалық теориялық базасын құрайды. Қазіргі цифрлық дәуірде балалар күнделікті өмірде ақпараттық, коммерциялық және саяси манипуляцияның күшейіп бара жатқан ықпалымен бетпе-бет келеді. Бұл жағдай ересектер тарапынан балалық шақтың философиялық және этикалық өлшемін жаңаша ойластыруды талап етеді.

Балалық шақтың философиялық-этикалық өлшемін талдауда алдымен бір

стереотипке назар аудару қажет: «ана баласын сүйеді, сондықтан оған жақсылық жасайды!» деген тұжырым. Бұл қағида қоғамда нормативтік күш ретінде қалыптасқан, яғни ол биологиялық байланыстан моральдық міндеттілікке дейінгі жолды тікелей өтуді болжайды. Алайда мұндай болжам философиялық тұрғыдан сыналмаған күйінде қалып отыр. Эрих Фромм сүюдің табиғатын нақты анықтайды: «Сүю - табиғи нәрсе емес. Ол тәртіпті, шоғырлануды, шыдамдылықты, сенімді және нарциссизмді жеңуді талап етеді. Ол - сезім емес, іс-тәжірибе». Демек, аналық сүйіспеншілік биологиялық актіден автоматты түрде туындамайды. Ол - еркін, саналы, тәрбиеленген акт [10]. «Ана баласын туғаны үшін сүйеді!» деген тезисті өмір шындығы жоққа шығармаса да, «Сүйеді, сондықтан оған жақсылық жасайды!» деген тізбек логикалық тұрғыдан толық емес. Өмірде өз баласына жамандық жасаған аналардың болуы осы тізбектегі бос буынды, яғни практикалық даналықтың жоқтығын айқындайды.

Симона де Бовуар «аналықтың» мифологизациясына тікелей сын айтады: «Әйел болып тумайды - әйел болып қалыптасады. Ешқандай биологиялық, психикалық, экономикалық тағдыр әйел адамның қоғамдағы бейнесін айқындамайды, оны тұтас өркениет жасайды». Аналықтың идеализациялануы, оның «маңгілік сүйіспеншілік» ретінде мифологизациялануы кейбір тұрмыстық ауыр жағдайларда аналардың моральдық жауапкершілігін жасырып тастауы мүмкін. Осы тұрғыдан балалық шақтың моральдық осалдығы аналық стереотиптің сыртында емес, ішінде қалыптасады [11].

Мұндай парадоксалды күрделі тұжырымды тарқату үшін әлемдік озық ойлардың іргетасы Аристотель сынды классиктерге жүгінген жөн. Аристотельдің «фронеzis» ұғымы жалпы нормадан нақты жағдайға дұрыс жетуді қамтамасыз ететін практикалық даналық. Аристотель: «Практикалық даналық - іс-әрекетпен байланысты, ақылмен жүретін және адам үшін жақсылық пен жамандықты қамтитын шынайы қасиет. Практикалық даналық жалпылықпен ғана шектелмейді, ол жеке жағдайларды да танып-білуі тиіс: ол іс-әрекетпен байланысты, ал іс-әрекет жеке жағдайларға қатысты» [12].

Өмірде ананың өз баласына жасаған қастандығын «жауыз ана» деп атап оны

қаралау мәселенің шешіміне әкелмейді. Алайда ол анада сүйіспеншілік «бар» деп болжау немесе негіздеу жеткіліксіз. Жағдаятты орын алған сәтте нақты сол ана мен баланың іс-әрекеттері арқылы жүзеге асыру - фронеzisі талап етеді. «Сүюді білу» мен «сүюді дұрыс жүзеге асыру» арасындағы алшақтық гуманистік мотивацияның да, моральдық осалдықтың тоғысқан тұсы.

Талқылаудан екі аргумент шығады: біріншісі, «фронеzis» - моральдық осалдықты абстракциядан нақтылыққа айналдырады, «баланы қорғау керек!» деген жалпы норманы баланың моральдық осалдығын сезінуі мен оған жауап беру қабілетіне ауыстырады. Екіншісі, гуманистік мотивация «фронеzisсіз» формализмге айналады, яғни жәй ғана ниет пен ынта жеткіліксіз, олар практикалық даналықпен нақтыланбаса іске аспайды. Бұл екі аргумент бірлесе отырып, балалық шақтың этикалық өлшемін жаңарту үшін ересектерге биологиялық немесе нормативтік статустан гөрі дамытылған моральдық-практикалық қабілет қажет екенін дәлелдейді. Аристотель «Никомахтық этика» еңбегінде фронеzisі адамгершілік іс-әрекеттің басты зияткерлік қасиеті ретінде сипаттайды. Ол жалпы принциптер мен нақты жағдайды байланыстыратын «адамға нені жақсы істеу керегін» ажырататын практикалық парасат [12].

«Фронеzis» - теориялық білімнен ерекшеленеді, ол тек шындықты танып қоймайды, сонымен бірге дұрыс іс-әрекетке бастайды. Бұл ерекшелік гуманистік мотивацияны түсіну үшін іргелі маңызға ие.

«Гуманистік мотивация» - «басқаға жақсылық жасау туралы» абстрактілі ниет емес, нақты жағдайда адамның мүддесін ескере отырып іс-әрекет жасауға дайындық, яғни практикалық даналықпен ұштасқан моральдық бейімділік болып табылады.

Канттың «практикалық парасат» тұжырымдамасы бұл мазмұнды бір маңызды өлшеммен толықтырады. «Практикалық парасаттың сыны» еңбегінде Кант моральдық мотивацияның шынайылығын сыртқы нәтиже арқылы емес, субъектінің ішкі максимасы арқылы бағалайды [13]. Адам тек «ереже орындалғандықтан» емес, парыз сезімімен іс-әрекет жасаған кезде ғана нақты моральдық агент болады. Балалар контекстінде бұл тезис ерекше маңызды: егер бала мақтау естуі немесе ұрыс естімеуі үшін «жақсы» мінез-құлық көрсетсе, онда

оның мотивациясы гуманистік болмайды, манипуляцияға қарай жылжиды.

Гуманистік мотивацияның батыстық әлеуметтік өлшемін Әл-Фарабидің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» еңбегі арқылы шығыстық өлшеммен үндестіруге болады. Әл-Фарабидің тұжырымы бойынша адамды жетілуге жеткізетін тәрбие теориялық білім мен практикалық адамгершілік қасиеттерді бір уақытта қалыптастыруы тиіс. Себебі адамгершілік нормалары адамда жүре келе қалыптасады, адамгершіліксіз адам болу мүмкін емес. Адам ізгілікке жеткенде ғана оған әлемнің терең заңдылықтары ашылады, ол ұсақ-түйектермен емес, іргелі принциптермен өмір сүре бастайды және бұл принциптер адамгершілік принциптері болып табылады [9, 10]. Әл-Фарабиді тану процесін арсыздықтан тазару деп түсінген жөн. Ол адамгершілік категорияларын қиындатпады, бірақ адамгершіліктің онтологиясын құруға және оны түсіндіруге қол жетімді етуге тырысты. Адамгершіліксіз лайықты қоғам құру мүмкін емес «Ұлы империялардың құлауы әрдайым моральдың құлдырауымен байланысты!» деген нақты тұжырымға келді. Осылайша Әл-Фараби философиясында философиялық мораль - моральдық философияға айналады.

Фарабидің ізгілік, адамгершілік жүйесінің логикалық жалғасы - «Толық адам» ұғымы. Абай бір ұғыммен ақылды, қайырымды, жігерлі адам болудың үштұғырлы шартын айта отырып, рационалдылық пен эмпатияны бөлмейді, керісінше, оларды моральдық жетілудің бірлескен шарты ретінде таниды. Абай адамшылық адамның ең терең «ішкі сезімінен» туындауы тиіс деген пікірді ұстанады. Ол өзінің 38-ші қара сөзінде «Әуелі адамның адамдығы ақыл, ғылым деген ...» [14, 38 қ.с.] дей келе, адамның жақсысы адамға жақсылық жасаған адам, адамның адамшылығы оның ішкі сезімнің тазалығында деген тұжырым жасайды, оны гуманистік мотивацияның қазақ философиялық дәстүріндегі балама деуге негіз бар.

Дала философиясының ауқымды кеңістік игеріп уақытқа теңестірген қазақ халқының кең дүниетанымы мен әлемге деген терең көзқарасы бүгінгі күні «Қазақстандық философия» ретінде әлемдік аренаға шығуда. Бұл турасында академик Ә.Нысанбаев «Қазақстандық философия - бұл өте көп

қырлы құбылыс, тағдыры өте қиын, оның негізін қалаушылардың, ізбасарлардың, еліктеушілердің және жойғыштардың тағдырына ұқсас. Оның ерекше мазмұны – түркі-ислам дәстүріне негізделген рухани-адамгершілік. Қазақстандық философияның кезеңдері Қазақстанның тарихи тағдырларымен байланысты: түркі, ислам-Түркі, қазақ және Қазақстан, оның ішінде сызықтық кеңестік кезең және мүлдем сызықтық емес – қазіргі философиялаудың тәуелсіз кезеңі ерекшеленеді» - деп әлем халықтарының ойлау жүйесіндегі қазақ халқының орны мен рөлін негіздеп берді [16, 48 б.].

Аталған классикалық іргелі тұжырымдар гуманистік мотивация - жеке «психологиялық мотив» емес қоғамдық болмысқа тамыр жайған феномен екенінің дәлелі. Осы философиялық мол мұраның практикалық тәрбиеге ауысуын М.Липман мен Э.Маргарет Шарптың «Балаларға арналған философия» (P4C) бағдарламасы және оны ары қарай жүзеге асырып дамыта зерттеген ізбасарлары іске асырды.

Философ Роберто Франчини Тибалдео және Паоло Бекки ойшыл Ханс Джонастың мұрасына сүйене отырып, осалдықтың философиялық (онтологиялық және этикалық) таксономиясын зерттейді. Олардың пікірінше P4C бағдарламасының басты педагогикалық мақсаты - балада «зерттеу қауымдастығы» (community of inquiry) арқылы дербес ойлау, сыни пайымдау және эмпатиялық тыңдау қабілеттерін бір мезгілде дамыту [4, 45-67 б.]. Бұл тәсіл фронеzis идеясын педагогикалық практикаға тікелей аударады: бала нақты диалог барысында дұрыс пен бұрысты, адамгершілік пен зорлықты ажырата білуге дағдыланады. Алайда гуманистік мотивацияны қорғаудың этикалық мәселесі оның осалдығын мойындаудан басталады.

К.Маккензи, В.Роджерс және С.Доддстың «осалдық таксономиясы» бойынша «тума осалдық» (inherent vulnerability) - адам болмысының ажырамас белгісі, ал «патогендік осалдық» (pathogenic vulnerability) - сыртқы жүйелер мен қарым-қатынастар адамды одан сайын осал ететін жағдайда пайда болады [6, 7–29 б.]. Балалар екі түрдің де ең жоғары деңгейінде тұрады: олар когнитивтік жетілмегендігі, тәуелділік жағдайы және моральдық тәжірибенің аздығы себебінен бір мезгілде «туа осал» да, «жағдайлық осал» да болып табылады. Бұл осалдық гуманистік

мотивацияны манипуляцияның алғашқы нысанасына айналдырады: баланың «басқаға жақсылық жасағысы келеді» деген ниеті нақ осы нүктеден басталып «моральдық осалдық» арқылы бұрмалануы мүмкін. Демек, гуманистік мотивация - адамның іс-әрекетіне моральдық мазмұн беретін ішкі бейімділік ретінде Аристотель айтқан практикалық даналық дәстүрінде, Кант тұжырымдаған категориялық императив логикасында, Эл-Фарабидің тәрбиелік мұраты мен Абайдың «адамшылық» тұжырымында да бір іргелі идеяны бекітеді. Шынайы гуманистік мотивация - сыртқы бақылаусыз, ішкі ерік-жігерден туатын, моральдық агенттілікпен ұштасқан феномен. Дәл осы «ішкі, көрінбейтін» белгі оны манипуляцияға осал ете отырып, осалдықтан қорғауды этикалық міндет ретінде алға қояды. Күнделікті өмірде ересектер балалар қамқорлығының бақылаулық аралық шегін мөлшерлемейді, соған сәйкес қамқорлық кей жағдайда жетіспейді, кей жағдайда асып кетуі мүмкін. Ата-ана баланың өсу динамикасына қарай физикалық және моральдық қолдау өлшем шекарасын анықтауды, моральдық қамқорлыққа қарағанда физикалық қамқорлықты ертерек қысқарту керектігін есепке алмай, баланы жеке меншікке айналдырады.

Осылайша, гуманистік мотивация мен моральдық осалдық арасындағы байланыс бір ғана бағытта ғана емес, қарама қарсы бағытта жүзеге асады: қамқорлықтың жетіспеушілігі мен оның шамадан тыс болуы. Бала тәрбиесіндегі «гиперқамқорлық» феномені ересектің баланы дербес моральдық субъект ретінде емес, өзінің жеке меншігі ретінде қабылдауының практикалық көрінісі. Мұндай қатынаста бала ересектің эмоциялық қажеттіліктерін өтейтін объектіге айналады да, оның өзіндік агенттілігі жүйелі түрде тежеледі.

Физикалық және моральдық қолдаудың баланың жас мөлшеріне сәйкестендірілмеуі осалдықтың ерекше түрін қалыптастыруы мүмкін. Жасына лайық дербестіктен айырылған бала сыртқы бағдарға тәуелді болып өседі: өз шешімін өзі қабылдауға, қатені өзі бағалауға, жауапкершілікті өзі сезінуге мүмкіндік берілмеген субъект моральдық жетілудің маңызды кезеңдерін өткізіп алады. Аристотельдің фроне-зис тұжырымдамасы тұрғысынан бұл практикалық даналықтың дамымай қалуы,

яғни болашақ ересектің нақты жағдайда дұрыс шешім қабылдау қабілетінің атрофиясы. Демек, моральдық осалдық тек жетіспеушіліктен емес, артықшылықтан да туындайды. Гуманистік мотивацияның аутентикалығы оның қарқындылығымен емес, баланың жас мөлшері мен дамуына сәйкестігімен өлшенеді. Осы өлшем фроне-зистің негізгі функциясын анықтайды: практикалық даналық - жалпы қамқорлықты нақты баланың нақты кезеңіндегі нақты мұқтаждығына дәл жеткізу қабілеті.

Манипуляциялық трансформацияның механизмі және балалар этикасына тигізетін зияны

Бұл бөлімше манипуляция ұғымын зерттеу жұмыстарымен халықаралық деңгейге танылған Вернер, Кленк, Коэннің сыни талдамалық базасын құрайды.

Манипуляция - баланың ерік-жігерін, таңдау еркіндігін және моральдық агенттілігін жасырын бұрмалайтын ықпал ету тәсілі ретінде этикалық тәрбиенің орталық мәселесіне айналуға [1, 52 б.]. Манипуляция ұғымын философиялық тұрғыдан нақтылау осы зерттеудің екінші теориялық міндеті болып табылады. Ш.Коэн манипуляцияны «зиянды деп санауға болмайтын, алайда жиі зиянды болатын» ықпал ету тәсілі ретінде сипаттайды [1, 37-52 б.]. Оның тұжырымдамасы бойынша манипуляция - адамның рационалдылығын толық жоймайды, бірақ оны жасырын бұрмалайды. Нәтижесінде нысана «өз еркімен» шешім қабылдағандай сезінеді, ал шындығында сол шешімнің нақты мазмұны алдын ала қалыптастырылған болады.

М.Х.Вернер манипуляцияның «ықпал етушіге бағытталған» (influencer-centered) моделін ұсынады [2, 585-590 б.]. Бұл модель бойынша манипуляция ықпал етушінің нысананың рационалдылық нормаларына сәйкес келмейтін бейімділіктерін саналы түрде пайдалану әрекеті. Балалар контекстінде бұл анықтама ерекше маңызды: бала «рационалдылықтың нормаларын» толық меңгермегендіктен, манипулятор оның бейімділіктерін — достыққа, мақтауға, ойынға деген сенімін айрықша жеңілдікпен пайдалана алады.

М.Кленк цифрлық ортадағы манипуляцияны талдай отырып, «дизайнға бағытталған» (design-oriented) манипуля-

ция тұжырымдамасын алға тартады [3, 1-10 б.]. Жасанды интеллект технологияларының дамуы манипуляцияны жаппай, автоматтандырылған және жасырын етуге мүмкіндік береді. Балалар аудиториясы үшін бұл ерекше қауіпті: алгоритмдік жүйелер баланың эмоциялық реакциясы мен таңдау үлгілерін нақты талдап, одан пайдаланатын осал нүктелерді дәл анықтай алады.

Манипуляциялық трансформацияның механизмін Маккензи мен оның әріптестері тұжырымдаған осалдық таксономиясымен байланыстыруға болады.

Біріншіден, манипулятор баланың «тума осалдығын», яғни эмоциялық тәуелділігін және сенгіштігін анықтайды.

Екіншіден, сыртқы ортаны баланың осал нүктелерін күшейтетін «патогендік» жағдайға айналдырады.

Үшіншіден, баланың ерік-жігерін емес бейімділіктерін басқарады, сол арқылы баланың гуманистік мотивациясын өзінің мақсаты үшін «жанармай» ретінде пайдаланады [6, 20-25 б.].

Бұл процестің ерекше қаупі - манипуляцияның нысанасы болған бала оны жиі байқамайды. Себебі гуманистік мотивация «жақсы, елгезек болуға», «ата-анасы, үлкендер мен достарына көмектесуге» деген ниет манипулятордың талаптарымен немесе арнайы қойылыммен сырт көзге сенімді түрде сәйкес келеді. Бала автоматты тұрғыда «жақсы іс жасап жатырмын» деп ойлайды, ал шын мәнінде оның гуманистік мотивациясы манипуляциялық мақсатқа қызмет етуге мәжбүрленеді. Коэн бұл жағдайды «моральдық мотивацияны паразиттік пайдалану» деп сипаттайды [1, 89-94 б.].

Отандық ғалым Б.А.Абдыханова манипуляцияны ғылыми тұрғыда анықтауға ұмтылған Бессонов, Волкогонов, Шостром, Сагатовский, Шиллер, Доценко, Ортега-и-Гассет және басқа авторлардың анықтамаларын талдай отырып, манипуляцияның екі жақтылығын көрсететін қорытындыға келеді. Ғалым пікірінше зерттеулердегі «манипуляция» термині тек жағымсыз мағынада түсіндірілмеуі тиіс. «Манипуляция күштеу арқылы жүзеге асырылатын, жасырын үстемдікке ие, рухани әсер ету формасы, екінші біреудің талап-тілегін ескерместен жасырын билік қолдану, екінші біреуді объект, зат ретінде пайдалану, оны басқару және оған бақылау жасау» деп түсіндірілуімен қатар «Қоғамда

ортақ ой, ортақ қоғамдық ұстаным, позиция болмаса анархия орын алады. Сол себепті ақпараттарда манипуляцияның орын алуын орынды деп те айтуға болады. Манипуляция жасауға әрекет ету саяси тарих заңдылығымен ортақ ұстанымдарды қалыптастыру үшін қажет» [15, 21 б.].

Қазақ этикалық дәстүрі манипуляцияның бұл механизмін «жасандылық» пен «шынайылық» арасындағы шешімді айырмашылық арқылы сипаттайды. Абай адамның ішкі «нұрын» сөндіретін сыртқы күштер туралы «Жамандықтан қорқып жүрмей, жақсылыққа ынта қой!» деген нұсқау манипуляцияға тән «қорқыту-марапаттау» логикасының баламалы жолын, яғни ішкі гуманистік ынтаны күшейтуді ұсынады. Ол өзінің 17-ші қара сөзіндегі диалогында: «Жақсылыққа елжіреп еритұғын – мен, жаманшылықтан жиреніп тулап кететұғын – мен, әділет, нысап, ұят, рақым, мейірбаншылық дейтұғын нәрселердің бәрі менен шығады, менсіз осылардың көрген күні не? ...» [14, 17 қ.с.]. Абайдың позитивті философиялық-педагогикалық позициясы талқылаудағы «манипуляция этикасына» тікелей барып тіреледі.

Сонымен, манипуляциялық трансформация - баланың гуманистік мотивациясын ішкі ерік-жігерінен ажыратып, сыртқы мақсатқа бағындыру процесі және ол бір мезгілде бірнеше өлшемдерде қатар жүзеге асуымен ерекшеленеді: Вернердің психологиялық, Кленктің технологиялық және Коэннің этикалық өлшемдері. Бұл өлшемдердің жиынтығы әсіресе балалардың манипуляцияға қарсы тұрудың ережелік ғана емес, кешенді, тұлғалық-философиялық болуын талап етеді.

Сыни эмпатия тұжырымдамасы

Бұл бөлімше негізі Липман мен Шарптың «P4C Балаларға арналған философия» бағдарламасына негізделген конструктивті ұсынысынан тұрады. Алдыңғы екі бөлімшеде жасалған талдау мынадай теориялық тоқырауды айқындайды: «гуманистік мотивация» - шынайы болуы және қорғалуы тиіс феномен, «манипуляция» - аталған феноменнің «ішкі» белгісін, ерік пен ниеттің органикалық бірлігін бұзады. Ғалымдар тоқырауды шешу үшін «сыни эмпатия» тұжырымдамасын ұсынады.

«Сыни эмпатия» - эмпатияның пассивтік, рефлекссіз жұмыс жасауы-

на жол бермей, оны рефлексиялық-сыни қабілетпен кедестіретін моральдық дағды. Классикалық эмпатия тұжырымдамасынан айырмашылығы: сыни эмпатия тек «өзгенің сезімін сезіну» ғана емес, сол сезімнің өзінің де, өзгенің де шынайылығын бағалау қабілетін де қамтиды. Манипулятор эмпатияны «өзгеге жанашырлық» деген ниет арқылы пайдаланатындықтан, дәл осы бағалау қабілеті, «сыни рефлексия» болып табылады. Манипуляциялық ықпал ету нысананың осал нүктесін дәл анықтау арқылы қамқорлық тапшылығын сезінген бала жанашырлық сөзге, материалдық қысымды басынан өткерген адам қаржылай ұсынысқа, ал шамадан тыс бақылауда өскен тұлға «еркіндік» иллюзиясына топ ете қалады. Осылайша манипулятор жалпы психологиялық әсер емес, жеке осалдықты нысанаға алған жасырын стратегия қолданады. «Сыни рефлексия» - эмпатияны манипуляциядан қорғаудың іргелі механизміне айналады.

Р4С бағдарламасы сыни эмпатияның педагогикалық прототипін ұсынады: «зерттеу қауымдастығы» диалогы барысындағы «эмпатия» үлесіне балалардың бір мезгілде тыңдауын алсақ балалардың көп сұрақтар сұрауын «сын» деп тұжырымдауға болады. [10, 58–71 б.]. Бұл синтез манипуляцияға қарсы тұрудың нақты дағдысын «осы ниет шынайы ма? осы сезім манипуляция тудырды ма?» деген сұрақ қою қабілетін дамытады.

Дүниежүзілік тәжірибеде манипуляторлардың логикасын кері қолдану тиімділігі арнайы мекемелерде ұтымды пайдаланылады. Мысалы, АҚШ-та алаяқ Фрэнк Абаньяле FBI консультантына айналып, банктік қауіпсіздік жүйесін өз бұрынғы схемалары арқылы нығайтқан тарихи прецедент бар. Хакер Кевин Митник де осы жолды таңдаған. Манипулятордың ойлау логикасын түсінген адам ғана оған қарсы тұра алады, бұл принцип балалар этикасында да жұмыс істейді: манипуляция механизмін білген бала оны тани алады.

Эдинбург университетінің Childlight институты 2024 жылы жарияланған жаһандық зерттеуінде жыл сайын 300 миллионнан астам бала, яғни әлем балаларының сегізінен бірі - онлайн манипуляция мен алдаудың нысанасына айналатынын анықтаған. UNICEF деректері бойынша онлайн алаяқтар баланың сенімін алдымен жанашырлықпен достық арқылы орнатады. Бұл баланың

гуманистік мотивациясы манипуляцияның бастапқы нүктесіне айналатынының сандық дәлелі.

Көпұлтты Қазақстан өзін сыртқы әлемнен оқшаулай алмайды, тек жағымсыз әсерлерді бейтараптандыру арқылы дами алады, мысалы, отбасылық құндылықтардың сақталуына кері әсерін тигізетін жыныстық революцияның салдары немесе есірткіні қолдануға деген неғұрлым рұқсат етілген көзқарас, «сананы кеңейту» үшін заттар және т. б. Дәстүрлі, Мұсылмандық және зайырлы мәдениеттердің принциптері мен нормаларының үйлесімі ғана еркін ақпарат алмасуды және пікірлердің плюрализмін қамтамасыз ете алады, қазіргі заманғы тәуекелдер, сын-қатерлер мен қатерлер жағдайында Қазақстан ұлтының тұрақты дамуы мүддесі үшін тұрақты ақпараттық және идеологиялық кеңістік құруға ықпал етеді [7, 2-3 б.].

Осындай статустағы Қазақстанның балаларды өзін-өзі қорғай алауы, қауіпсіз әрі жеткілікті қоғамда өмір сүруі, құбылмалы заманға лайықты адаптивті мінез-құлыққа тәрбиелеуі қазіргі орта білім беру дискурсының басты мәселесіне айналды. Балалардың күрделі моральдық, әлеуметтік және эмоционалдық қиындықтарға ұшырауының алдын алу, егер ұшыраса, онда оның салдарларымен жұмыс істеу және оң нәтижеге қол жеткізу мақсатында стандартталған бағалауға бағытталған орта білім беру практикасы, оқу жетістіктері мен контексттері жеткіліксіз.

Индонезиялық ғалымдардың 2026 жылы жариялаған зерттеуі «когнитивті-бағдарлы бағыт көбінесе оқытудың аффективті және моральдық өлшемдерін шеттетеді, нәтижесінде оқушылардың этикалық сана-сезімін, эмпатиясын және әлеуметтік жауапкершілігін дамыту мүмкіндіктері шектеулі болады. Демек, мектептер мінез-құлық проблемаларына, моральдық пайымдаулардың әлсіреуіне және жасөспірімдер арасындағы тұлғааралық сыйластықтың төмендеуіне жиі тап болады, бұл білім беру идеалдары мен сынып шындықтары арасындағы сәйкессіздікті көрсетеді» [17, 13-14] деген қорытындыға келген.

Зерттеушілер сынаққа қатысушыларды тәрбиелеуді философиялық немесе психологиялық линзалар арқылы зерттеді және гуманистік теория мен гуманистік

психологияны негіз ете отырып әлемдік білім беру контекстіндегі оқушылардың тәжірибесін, эмоцияларын және ішкі мотивациясын бағалайтын, оқушыға бағытталған тәсілдерге назар аудару тенденциясына оң баға бере отырып гуманистік практикадағы «философиялық үйлесімділік» пен «нақты білім беру бағытының» әлі де әлсіз екендігін дәлелдеуге тырысады. Зерттеушілер ары қарайғы зерттеу бағыты осы екі перспективаны біртұтас тұжырымдамалық шеңберге біріктіру деген ұсыным білдіреді және мұндай ұстанымға келуіне сынақ барысындағы бытыраңқы, терең мағынасыз құндылықтар мен педагогикалық стратегиялар, этикалық негізсіз тәрбиелеу құралдары мен олардың стандарттық сәйкессіздігі қпал еткенін алға тартты. Мұндай жағдайдағы негізгі қажеттілік - нормативтік-құқықтық білім беру мақсаттары мен практикалық философиялық, психологиялық тәсілдерді біріктіретін кешен деген ұсыныстарын да білдірді.

Қорытынды

Зерттеу барысында практикалық философия тұрғысынан балалардағы гуманистік мотивацияны манипуляциялық трансформациядан қорғаудың этикалық негізі қалыптастырылды. Төмендегідей қорытындылар тұжырымдалды:

Бірінші, гуманистік мотивация - сыртқы бақылаусыз, ішкі ерік-жігерден туатын, моральдық агенттілікпен ұштасқан феномен. Аристотельдің фроне́зисі, Канттың практикалық парасаты, Әл-Фарабидің адамгершілік қағидалары және Абайдың «толық адам», «адамшылық» тұжырымдары осы анықтаманың философиялық тірегін қалайды.

Екінші, «моральдық осалдық» балалар этикасының орталық категориясы болып табылады. Балалардың «тума» және «патогендік» осалдығы гуманистік мотивацияны манипуляцияның ерекше жемтігіне айналдырады.

Үшінші, манипуляциялық трансформация баланың гуманистік мотивациясын оның ішкі ерік-жігерінен ажыратып, сыртқы мақсатқа бағындырады. Бұл процесс психологиялық, технологиялық және этикалық өлшемдерде бір мезгілде жүреді.

Төртінші, «сыни эмпатия» тұжырымдамасы эмпатия мен сыни рефлексияның

синтезі ретінде манипуляцияға қарсы тұрудың іргелі дағдысын қалыптастырады.

Авторлар мақалада талқыланған балалардың гуманистік мотивациясының манипуляцияға айналып кету қаупінің алдын алу мақсатындағы болашақ бағыт - әлемдік аренада ұтымды жүзеге асып жатқан Р4С бағдарлама моделін қолданыстағы педагогикалық дәстүрімен байланыстыру арқылы практикалық философиялық ұстанымдар қалыптастыру және оны қазақстандық мектеп контекстінде эмпирикалық тексеруден өткізу қажеттілігін алға тарта отырып, отандық философтар, педагогтер мен психологтардың «балалар философиясы» кешенін құруы тиімді болуы мүмкін екендігін негіздейді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Cohen, S. (2025). *The concept and ethics of manipulation*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009443432>
- 2 Werner, M. H. (2024). Influencer-centered accounts of manipulation. *Ethical Theory and Moral Practice*, 27(4), 585–599. <https://doi.org/10.1007/s10677-024-10458-9>
- 3 Klenk, M. (2024). Ethics of generative AI and manipulation: A design-oriented research agenda. *Ethics and Information Technology*, 26(1), Article 1–15. <https://doi.org/10.1007/s10076-024-09745-x>
- 4 Franzini Tibaldeo, R. (2023). *Matthew Lipman and Ann Margaret Sharp: Philosophy for children's educational revolution*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-24148-2>
- 5 Mendonça, D., & Franken Figueiredo, F. (Eds.). (2022). *Conceptions of childhood and moral education in philosophy for children*. J. B. Metzler. <https://doi.org/10.1007/978-3-662-64180-4>
- 6 Mackenzie, C., Rogers, W., & Dodds, S. (Eds.). (2014). *Vulnerability: New essays in ethics and feminist philosophy*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199316649.001.0001>
- 7 Chermukhambetov, Y., Barlybayeva, G., Nussipova, G., et al. (2024). Spiritual and moral aspects of the human problem in the national consciousness of the Kazakh people. *Pharos Journal of Theology*, 105(5), 1–17. <https://doi.org/10.46222/pharosjot.105.59>
- 8 Барлыбаева, Г., Нусипова, Г., & Кельдинова, А. (2023). Феномен справедливости в казахской философской мысли. *Аль-Фараби*, 82(2), 98–108. <https://doi.org/10.48010/2023.2/1999-5911.09>
- 9 Калишева, Н. Х., & Нүсіпова, Г. И. (2025). Жалпыадамзаттық гуманизм идеалдары аясындағы Әбу Насыр әл-Фараби ілімі. *Аль-Фараби*, (4|89|), 3–12. <https://doi.org/10.48010/2025.4/1999-5911.01>
- 10 Fromm, E. (1956). *The art of loving*. Harper & Brothers.
- 11 Фромм, Э. (2015). *Искусство любить* (А. В. Александрова, Пер.). АСТ.
- 12 Beauvoir, S. de. (1949). *Le deuxième sexe*. Gallimard.
- 13 Бовуар, С. де. (2017). *Второй пол* (А. А. Сабашникова, И. Малахова, & Е. Орлова, Пер.). Азбука-Аттикус.

- 14 Aristotle. (1998). *Nicomachean ethics* (W. D. Ross, Trans.). Oxford University Press.
 - 15 Аристотель. (1997). *Никомахова этика* (Н. В. Брагинская, Пер.). Эксмо-Пресс.
 - 16 Kant, I. (1788). *Kritik der praktischen Vernunft*.
 - 17 Кант, И. (2021). *Критика практического разума* (Н. М. Соколов, Пер.). Юрайт.
 - 18 Құнанбайұлы, А. (1977). *Шығармаларының толық жинағы* (Т. 2). Жазушы.
 - 19 Нысанбаев, А. Н., & Сейтахметова, Н. Л. (2013). Философия возвращения: Опыт казахстанской философии. *Вопросы философии*, (7), 46–56.
 - 20 Абдыханова, Б. А., & Stephanie, H. (2025). Манипуляция түсінігі туралы мәдени-философиялық дискурс. *Шәкәрім университетінің хабаршысы. Филология сериясы*, 1(1), 14–23. <https://philological.vestnik.shakarim.kz/index.php/my/article/view/25>
 - 21 Rianti, Y., Rahman, M. F., Sugianti, L. R., & Suhariadi, F. (2026). Integration of educational philosophy and humanistic psychology in junior high school students' character formation. *Jurnal Ilmiah Pendidikan Citra Bakti*, 13(1), 12–20. <https://doi.org/10.38048/jipcb.v12i4.6499>
- Transliteration**
- 1 Cohen, S. (2025). The concept and ethics of manipulation. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009443432>
 - 2 Werner, M. H. (2024). Influencer-centered accounts of manipulation. *Ethical Theory and Moral Practice*, 27(4), 585–599. <https://doi.org/10.1007/s10677-024-10458-9>
 - 3 Klenk, M. (2024). Ethics of generative AI and manipulation: A design-oriented research agenda. *Ethics and Information Technology*, 26(1), Article 1–15. <https://doi.org/10.1007/s10676-024-09745-x>
 - 4 Franzini Tibaldeo, R. (2023). Matthew Lipman and Ann Margaret Sharp: Philosophy for children's educational revolution. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-24148-2>
 - 5 Mendonça, D., & Franken Figueiredo, F. (Eds.). (2022). Conceptions of childhood and moral education in philosophy for children. J. B. Metzler. <https://doi.org/10.1007/978-3-662-64180-4>
 - 6 Mackenzie, C., Rogers, W., & Dodds, S. (Eds.). (2014). *Vulnerability: New essays in ethics and feminist philosophy*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199316649.001.0001>
 - 7 Chermukhambetov, Y., Barlybayeva, G., Nussipova, G., et al. (2024). Spiritual and moral aspects of the human problem in the national consciousness of the Kazakh people. *Pharos Journal of Theology*, 105(5), 1–17. <https://doi.org/10.46222/pharosjot.105.59>
 - 8 Barlybayeva, G., Nusipova, G., & Keldinova, A. (2023). Fenomen spravdivlivosti v kazahskoj filosofskoj mysli [The Phenomenon of Justice in Kazakh Philosophical Thought]. *Al-Farabi*, 82(2), 98–108. <https://doi.org/10.48010/2023.2/1999-5911.09> (In Russian)
 - 9 Kalisheva, N. H., & Nussipova, G. I. (2025). Zhalyadamzattyq gumanizm ideal'dary ayasynda Abu Nasyr al-Farabi ilimi [The Teachings of Abu Nasr al-Farabi in the Context of the Ideals of Universal Humanism]. *Al-Farabi*, 4(89), 3–12. <https://doi.org/10.48010/2025.4/1999-5911.01> (In Kazakh)
 - 10 Fromm, E. (1956). *The art of loving*. Harper & Brothers.
 - 11 Fromm, E. (2015). *Iskusstvo ljubit'* [The Art of Loving] (A. V. Aleksandrova, Trans.). AST. (In Russian)
 - 12 Beauvoir, S. de. (1949). *Le deuxième sexe*. Gallimard.
 - 13 Beauvoir, S. de. (2017). *Vtoroj pol* [The Second Sex] (A. A. Sabashnikova, I. Malahova, & E. Orlova, Trans.). Azbuka-Attikus. (In Russian)
 - 14 Aristotle. (1998). *Nicomachean ethics* (W. D. Ross, Trans.). Oxford University Press.
 - 15 Aristotel'. (1997). *Nikomahova jetika* [Nicomachean Ethics] (N. V. Braginskaja, Trans.). Jeksmo-Press. (In Russian)
 - 16 Kant, I. (1788). *Kritik der praktischen Vernunft* [Critique of Practical Reason].
 - 17 Kant, I. (2021). *Kritika prakticheskogo razuma* [Critique of Practical Reason] (N. M. Sokolov, Trans.). Jurajt. (In Russian)
 - 18 Qunanbaiuly, A. (1977). *Shyğarmalarynyñ tolyq jınaғы* [Complete Collection of Works] (Vol. 2). Jazushy. (In Kazakh)
 - 19 Nysanbaev, A. N., & Seitakhmetova, N. L. (2013). Filosofija vozvrashchenija: Opyt kazahstanskoy filosofii [The Philosophy of Return: An Experience of Kazakhstani Philosophy]. *Voprosy filosofii*, (7), 46–56. (In Russian)
 - 20 Abdykhanova, B. A., & Stephanie, H. (2025). Manipuljacija tusinigi turaly madeni-filosofijalyq diskurs [A Cultural and Philosophical Discourse on the Concept of Manipulation]. *Shākārim universitetiniñ habarshysy. Filologiya serijasy*, 1(1), 14–23. <https://philological.vestnik.shakarim.kz/index.php/my/article/view/25> (In Kazakh)
 - 21 Rianti, Y., Rahman, M. F., Sugianti, L. R., & Suhariadi, F. (2026). Integration of educational philosophy and humanistic psychology in junior high school students' character formation. *Jurnal Ilmiah Pendidikan Citra Bakti*, 13(1), 12–20. <https://doi.org/10.38048/jipcb.v12i4.6499>

Авторлардың үлесі

Нұрадин Г.Б., идея ұсынушы, ғылыми проблема қойып оның теориялық құрылымын, дәлелді концептуализациясын жасаушы, мақаланың зерттеу дизайны, зерттеудің мақсаты мен қорытындысын қалыптастырушы. **Аккулиева А.Е.**, мақала әдістемесін құрушы, материалды сұрыптаушы, талаптарға сәйкестендіруші әрі әрлеуші. **Бекенова Ж.Н.**, мақала бағыты бойынша ғылыми жарияланымдардың авторларына шолу жасаушы.

АВТОРЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТ

Гулхан Болатқызы Нұрадин

қауымдастырылған профессор (доцент), философия және саясаттану кафедрасының профессор м.а., философия ғылымдарының кандидаты, М.Х.Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз, Қазақстан, email: gnuradin@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-4067-9831

- Асия Ертаевна Аккулиева* PhD докторант, аға оқытушысы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, М.Х.Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз, Қазақстан, email: asiya1511725@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6050-7389
- Жумагул Нурдаулетовна Бекенова* PhD, Әл Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, email: bekenova.zhumagul@kaznu.kz, ORCID ID: 0000-0001-5618-4556
- Гулхан Болатовна Нурадин* ассоциированный профессор (доцент), и.о. профессора кафедры философии и политологии, кандидат философских наук, Таразский университет имени М.Х.Дулати, Тараз, Казахстан, email: gnuradin@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-4067-9831
- Асия Ертаевна Аккулиева* PhD докторант, старший преподаватель, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Таразский университет имени М.Х.Дулати, Тараз, Казахстан, email: asiya1511725@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6050-7389
- Жумагул Нурдаулетовна Бекенова* PhD, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, email: bekenova.zhumagul@kaznu.kz. ORCID ID: 0000-0001-5618-4556
- Gulkhan Nuradin* Associate Professor, Acting Professor of the Department of Philosophy and Political Science, Candidate of Philosophical Sciences, M.H.Dulaty Taraz University, Taraz, Kazakhstan, email: gnuradin@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-4067-9831
- Asiya Akkulieva* PhD student, Senior Lecturer, Al-Farabi Kazakh National University, M.H. Dulaty Taraz University, Taraz, Kazakhstan, email: asiya1511725@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6050-7389
- Zhumagul Bekenova* PhD, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, email: bekenova.zhumagul@kaznu.kz. ORCID: 0000-0001-5618-4556

